

Ścieżka spacerowa „Szlakiem chełmskich pomników przyrody”

– długość ok. 6 km – oznaczona kolorem zielonym

Szanowny Turysto !

Planując krótką wycieczkę przyrodniczą spoglądamy tęsknie w stronę najbliższego jeziora, lasu albo chociaż jakiegoś zagajnika. Odważniejsi kierują się na torfowiska, w doliny rzeczne lub inny „trudny” teren. Rzeczywiście, tam szansa spotkania ciekawych roślin lub zwierząt jest duża. Zwłaszcza w sąsiadującym z miastem Chełmskim Parku Krajobrazowym, gdzie wyznaczono szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne oraz ustawiono wieże widokowe ułatwiające poznawanie i podziwianie przyrody. Ale czy tylko tam możemy zachwycić się jej pięknem? Osobom, które z różnych względów nie mogą udać się na taką wycieczkę proponujemy spacer po Chełmie. Być może okaże się, że obok miejsc które zabiegani lub zamyśleni pokonujemy wielokrotnie jest wiele ciekawych, a nawet fascynujących „darów natury”. Chełm jest ponad 70 tysięcznym miastem położonym na Polesiu Wołyńskim, regionie o cechach pośrednich pomiędzy nizinami występującymi na północy, a wyżynami na południu. Cechą krajobrazu decydującą o jego odrębności fizjograficznej są izolowane wzniesienia zbudowane ze skał wapiennych; opok, margli kredowych i kredy piszącej oraz rozdzielające je rozległe obniżenia często wypełnione torfowiskami. Dominująca w krajobrazie miasta Górka Chełmska wyniesiona jest aż o 53 m nad poziom Uherki przepływającej u jej podnóża. Zróżnicowanie warunków geomorfologicznych i hydrologicznych sprawia, że świat roślin i zwierząt Chełma jest niezwykle ciekawy i zróżnicowany. Wiele uroku dodają miastu również liczne zadrzewienia, parki oraz lasy „wdzierające” się w jego granice.

Dzisiaj polecamy nową trasę - szlakiem chełmskich pomników przyrody. Na odcinku zaledwie sześciu kilometrów spotkamy aż 12 pomników przyrody, w tym pojedyncze drzewa lub ich grupy, a nawet wzgórza widokowe. W ich sąsiedztwie lub na trasie spaceru rośnie wiele innych interesujących roślin, a przy okazji możemy również zapoznać się z zabytkami Chełma – świadkami ciekawej i burzliwej historii tego miasta.

Wycieczkę zaczynamy od ulicy Lubelskiej w pobliżu wjazdu na teren jednostki wojskowej. W niedalekiej odległości od siebie rosną dwa piękne drzewa – **wiązy szypułkowe** reprezentujące coraz rzadszy element rodzimej flory. W podwórzu drewnianego budynku oznaczonego numerem 137c rośnie pierwsze drzewo (1) o pierśnicy, tj. obwodzie pnia na wysokości 1,3 m od ziemi - 311 cm oraz wysokości około 25 m. Jego pień na wysokości około 2,5 metra rozwidła się na cztery grube konary tworzące potężną koronę górującą nad starym budynkiem i ocieniające podwórze. Tuż obok wiązu rosną jeszcze dwa inne drzewa, co prawda nie objęte ochroną, ale również warte uwagi. Jest to klon zwyczajny o pierśnicy 260 cm oraz kasztanowiec biały o pierśnicy 248 cm. Otoczenie kompleksu budynków porasta dość stare zadrzewienie składające się z jesionów wyniosłych, robinii akacjowych, topól, a nawet morwy. Dwieście metrów dalej - w kierunku centrum miasta, pomiędzy budynkami 135a i 135b, a jezdnią rośnie drugi, jeszcze grubszy wiąz o pierśnicy 312 cm (2). Gęste korony niższych sąsiadów skrzętnie kryją walory tego pomnika przyrody. Aby docenić jego majestat najlepiej przejść na drugą stronę ulicy.

Wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis* Pall.) zwany również limakiem jest drzewem z rodziny wiązowatych (*Ulmaceae*). Występuje w środkowej i południowo-wschodniej Europie.

W Polsce oprócz limaka rosną jeszcze dwa inne rodzime gatunki: wiąz górski i wiąz polny. Dawniej gatunek ten był dość pospolitym drzewem w naszych lasach liściastych, często w łęgach. Lubi wilgotne i żyzne gleby. Jego pokrój cechują szeroka korona i charakterystyczny pień rozszerzony przy ziemi (przypery). Liście do 15 cm długości ma bardzo niesymetryczne u nasady, podwójnie piłkowane. Kwitnie przed rozwojem liści tj. w III i IV. Owoce to małe orzeszki umieszczone pośrodku skrzydełka; dojrzewają i opadają już w końcu V i na początku VI.

Ruszamy dalej w kierunku starego miasta. Po pokonaniu około półtora kilometra znajdujemy się na ul. Reformackiej. Za wysokim murem ukryty jest dziedziniec dawnego klasztoru reformatów, a obecnie wspólne podwórze kilku szkół. W narożniku budynków Szkoły Podstawowej Nr 10 i V Liceum Ogólnokształcącego rośnie egzotyczny gość – **miłorząb dwuklapowy** zwany również chińskim (3). Na pierwszy rzut oka nie wygląda zbyt okazale bowiem w pierśnicy ma tylko 325 cm i około 15 m wysokości, ale jest najokazalszym przedstawicielem swojego gatunku na Lubelszczyźnie. Jest bardzo dekoracyjnym drzewem, z liśćmi przebarwiającymi się jesienią na kolor żółty. Mają one kształt wachlarzowaty i unerwienie widlaste niespotykane u innych roślin nasiennych. Przypominają raczej listki niektórych paproci lub zielone motyle, które obsiadły drzewo. Warto też przyjrzeć się pniu tej chluby dendrologicznej naszego miasta – wygląda jakby składał się ze kilku cieńszych i zróżnicowanych ze sobą pni.

Miłorząb dwuklapowy (*Ginkgo biloba* L.). Gatunek reliktowy i endemiczny – jedyny przedstawiciel rodziny miłorzębowate (*Ginkgoaceae*) i klasy sagowców (*Cycadopsida*). Rośliny z tej klasy były szeroko rozpowszechnione na kuli ziemskiej w dawnych epokach geologicznych. Pochodzi z Chin, gdzie od wieków sadzony był jako drzewo owocowe, ozdobne i święte. Zachowanie tego gatunku do naszych czasów przypisuje się kapłanom buddyjskim. Miłorząb posiada kwiaty dwupienne wyrastające z krótkopędów; męskie pręcikowe w wąskich kotkach (baziach), a żeńskie na końcu długiej szypułki. Jądro nasienia pozbawione mięsistej osnówki i twardej skorupy po opieczieniu uznawane jest w Chinach za przysmak.

Po drodze do kolejnego przystanku warto odwiedzić mijane zabytki sakralne Chełma. Najbliżej jest barokowy kościół reformatów p.w. św. Andrzeja Apostoła z I połowy XVIII w., tuż obok niego kamienna figurka Najświętszej Marii Panny Immaculaty z 1856 r. – jeden z najstarszych tego typu obiektów na Ziemi Chełmskiej, a nieco dalej kościół p.w. Rozesłania Świętych Apostołów. Ten ostatni posadowiony jest w miejscu drewnianej katedry uposażonej przez Władysława Jagiełłę w dowód wdzięczności za zwycięstwo w bitwie pod Grunwaldem. Obecna świątynia jest jednym z najpiękniejszych kościołów w regionie i jedynym, który przetrwał w niezmiennym stanie od czasów jej projektanta Pawła Fontany.

Turystom mających nieco więcej czasu polecamy również Muzeum Chełmskiego m.in. z Działem Przyrodniczym oraz Chełmskie Podziemia Kredowe – unikalny w skali Europy zabytek staropolskiego górnictwa, które znajdują się na naszej trasie. W labiryncie podziemnych korytarzy rozciągających się pod staromiejską zabudową możemy poznać „od podszewki” budowę geologiczną tego obszaru oraz doznać wielu niesamowitych wrażeń.

Po pokonaniu krótkiego (ok. 300 m), ale jakże interesującego odcinka znajdujemy się na Placu Łuczkowskiemu. Obok Pomnika Niepodległości - upamiętniającego 10 rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości znajduje się kolejny pomnik przyrody (4). Jest to **ajlant gruczołowaty** o obwodzie 205 cm i wysokości około 15 m. Przypomina pospolitego w naszym kraju jesionu, ale jego prawdziwą ojczyznę są Chiny. Egzotyczny wygląd nadają mu długie pierzaste liście oraz wiechowate kwiatostany umieszczone na końcach pędów. Asymetryczna korona jest świadectwem walki o życiodajne promienie słoneczne z sąsiadującą z nim dawniej lipą. Mimo niezbyt imponujących rozmiarów stanowi wzbogacenie zurbanizowanego krajobrazu tej części miasta.

Ajlant gruczołowaty (*Ailanthus altissima Swingle*) zwany inaczej bożodrzewem albo drzewem niebios. Należy do rodziny bieguncznikowatych (*Simaroubaceae*). Dorasta do 20 m wysokości i należy do gatunków dekoracyjnych z uwagi na długie od 40 do 60, a nawet u młodych drzew do 100 cm liście, które do późnej jesieni pozostają zielone i takie często opadają. U nasady nagich, całobrzegich i pierzastych liści występuje kilka zaokrąglonych ząbków – każdy z gruczołkiem od spodu. Owocem są wąskie skrzydłaki z orzeszkiem w środku. Gatunek ten bardzo dobrze znosi warunki miejskie; suche i zanieczyszczone powietrze.

Po drugiej stronie placu znajduje się najstarsza część Chełma - Góra Katedralna, zwana również Górką Chełmską. To tam właśnie odkryto ślady wczesnośredniowiecznego grodu oraz książęcego palatium z XIII w. kniaź Daniela Romanowicza. Dzisiaj na Górcie znajduje się zespół zabytkowych budowli sakralnych m.in. z bazyliką p.w. Narodzenia NMP, dawnym pałacem biskupów unickich, dawnym klasztorem bazylianów i budynkiem Bractwa Bogarodzicy. Całość otoczona jest parkiem założonym na przełomie XVII i XVIII w. W kompleksie Góry Katedralnej znajdują się dwa pomniki przyrody. Na obrzeżu parku, obok wejścia do dawnej cerkwi unickiej p.w. św. Mikołaja, a dzisiaj jednego z budynków Muzeum Chełmskiego rośnie **jesion wyniosły** o pierśnicy 290 cm (5). Największe wrażenie robi rozłożysta korona drzewa górująca nad przyległymi budynkami. Drugi pomnikowy **jesion wyniosły** (6) o pierśnicy 235 cm rośnie w centralnej części parku, tuż przy ścieżce prowadzącej na Wysoką Górkę. Tym razem jest to jednak rzadka odmiana jednolistna tego gatunku. Porównajmy liście obu drzew.

Jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior L.*). Drzewo z rodziny oliwkowatych (*Oleaceae*) dorastające nawet do 40 m wysokości o dużej i dość luźnej koronie. Liście siedzące w liczbie od 7 do 11 sztuk, wyraźnie piłkowane, ciemnozielone. Pąki czarne. W zadrzewieniach występuje czasami jesion pensylwański którego pąki są brązowe. Gatunek występuje w Europie i Azji Mniejszej. Rośnie na glebach głębokich i żyznych. Składnik zespołów łęgowych ale rośnie również na glebach umiarkowanie wilgotnych. Posiada wiele odmian m.in.: zwisającą, złotokorą, drobnolistną oraz jednolistną. Ta ostatnia odmiana (obcego pochodzenia) charakteryzuje się liśćmi pojedynczymi, rzadko 3 –listkowymi, dość dużymi i zwykle nieregularnie powcinanymi.

Przez zabytkową. Bramę Uściługską pochodzącą z XVII w. udajemy się w kierunku wschodnim na ul. Hrubieszowską. Po pokonaniu około 1,4 km skręcamy w ulicę ks. Skorupki.. Przez boczną bramę wchodzimy na teren dawnego carskiego szpitala wojskowego z przełomu XIX i XX w. użytkowanego obecnie przez różne instytucje m.in. Centrum Handlowo-Usługowe „Exbud- wschód” S.A. i Wyższą Szkołę Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej. Na obszarze dawnego założenia szpitalnego zachował się osiowy i symetryczny układ budynków i alejek oraz interesujące zadrzewienie. Składa się ono z ponad 20 gatunków drzew – zarówno rodzimego pochodzenia (sosna pospolita, modrzew europejski, świerk pospolity, jesion wyniosły, grab pospolity, buk zwyczajny, lipa drobnolistna, wiśnia ptasia, śliwa domowa, jarząb; pospolity i mączny, klony; zwyczajny i polny, topole; biała i szara), pospolicie sadzonych gatunków aklimatyzowanych (robinia akacja, kasztanowiec biały, klon jesionolistny) jak również gatunków rzadkich; skrzydłorzech kaukaski, surmia zwyczajna, iglicznia trójcierniowa. Uzupełnieniem kolekcji drzew są szpalery i aleje oraz ozdobne gatunki krzewów występujące pojedynczo bądź tworzące żywopłoty.

Przy południowym skraju ogrodu, około 200 m od bramy bocznej, tuż za budynkiem nr 22 rośnie pomnikowy **okaz igliczni trójcierniowej** (8) o pierśnicy 150 cm. I choć odnaleźć ją nie jest łatwo, to warto się potrudzić, gdyż jest to jeden z nielicznych egzemplarzy tego gatunku na terenie Ziemi Chełmskiej. Zwraca na siebie uwagę drobnymi listkami, przypominającymi mimozy i akacje, taśmowatymi owocami wiszącymi przez całą zimę oraz kolcami, które osiągają nawet 10 cm długości.

Gledicja trójcierniowa (*Gleditsia triacanthos L*) zwana również iglicznia, to wyniosłe drzewo z rodziny strączkowatych (*Leguminosae*) i podrodziny brezylikowatych (*Caesalpinioideae*) o długim pniu i ażurowej koronie. W ojczyźnie tj. zachodniej części USA dorasta nawet do 45 m wysokości. Liście ma przystopierzaste lub podwójnie pierzaste. Owoc to płaskie i długie do 40 cm strąki, początkowo

czerwone, później ciemno-czerwono-brązowe, nie pękające, ze słodkawym miąższem między nasionami. Jest bardzo wartościowym drzewem ozdobnym cennym dla pszczelnictwa, gdyż kwiaty ma bardzo miododajne.

Na kolejne interesujące drzewa natkniemy się zaraz po wyjściu za bramę główną przy ulicy Hrubieszowskiej. Idąc wzdłuż ogrodzenia w kierunku lasu spotkamy pięć okazałych **jesionów wyniosłych**. Trzy środkowe reprezentują wspomnianą wcześniej odmianę jednolistną, a ostatni ze względu na okazałe wymiary (303 cm obwodu) objęty został ochroną pomnikową (9).

Aby dotrzeć do grupy pomnikowych **modrzewi europejskich** rosnących w lesie Borek mamy do pokonania niecałe 700 m. Odszukamy je bez trudu, gdy skręcimy w lewo (na północ) w ścieżkę zaczynającą się tuż przed parkingiem. Kilkanaście metrów za szlabanem ograniczającym wjazd do lasu, po prawej stronie rośnie pierwsze drzewo, niestety już obumarłe w wyniku uderzenia pioruna. Stanowi ono źródło pokarmu dla wielu różnorodnych organizmów leśnych. Podszyt leśny jest tu dosyć bujny więc dość trudno dostrzec dwa kolejne modrzewie(10) rosnące kilkanaście metrów obok, tym razem żywe i zdrowe. Górują nad młodszymi od nich dębami zarówno wzrostem jak i obwodem. Największe wrażenie sprawiają, gdy obserwuje się je od strony wschodniej, gdyż tam drzewostan jest nieco luźniejszy. Po powrocie na ścieżkę i przejściu około 100 metrów w kierunku północnym natrafimy na kolejną **grupę modrzewi** (11). Tym razem jest ich cztery i wszystkie cieszą się dobrym zdrowiem. Ich majestat jest jeszcze lepiej widoczny niż poprzednich drzew, gdyż las jest tu luźniejszy, a w pobliżu jest więcej ścieżek. Drzewa mają od 270-285 cm pierśnicy i do 32 metrów wysokości. Dają wyobrażenie jak mogły wyglądać prastare puszcze wokół Chełma. Do najbliższego przystanku autobusowego pozostało nam już tylko 400 metrów. Znajduje się w pobliżu budynków Nadleśnictwa Chełm usytuowanych na końcu lasu. Możemy tam dojść leśną ścieżką kierując się od modrzewi w kierunku wschodnim lub powrócić do drogi asfaltowej.

Modrzew europejski (*Larix decidua* Mill.) to drzewo dorastające do 40 metrów wysokości o grubej i głęboko spękanej korze. Konary ułożone ma nieregularnie, prawie poziomo. Igły miękkie, zielone, opadające w jesieni. Gatunek światłolubny. Występuje w środkowej i zachodniej Europie; w Polsce w stanie naturalnym wyłącznie w górach. Na niżu wprowadzony do lasów po wyniszczeniu modrzewia polskiego.

Drogi Turysto !

Jeżeli jeszcze nie czujesz zmęczenia, a do autobusu pozostało trochę czasu, to na zakończenia zapraszamy Cię na krótki „wypad” **do rezerwatu przyrody „Wolwinów”** (12), który znajduje się tuż obok przystanku. Rośnie tam niezwykle ciekawy krzew – wiśnia karłowata zwana również wisienką stepową (*Prunus fruticosa* Pall.). Jest to rzadka roślina objęta ścisłą ochroną gatunkową, a dodatkowo również wpisana do Polskiej czerwonej księgi roślin. Dorasta do półtora metra wysokości, ma małe błyszczące liście, drobne białe kwiaty i czerwone kwaśne owoce. Rośnie na niewielkiej polanie przy brzegu lasu. Należy do roślin stepowych więc preferuje suche i słoneczne stanowiska. W grądzie otaczającym stanowisko wisienki spotkać można również wiele innych chronionych roślin np. lilię złotogłów, naparstnicę zwyczajną, buławnika wielkokwiatowego, kruszczyka szerokolistnego i podkolana białego.

Trasę opracował: Janusz Holuk